

Алла Капська,

доктор педагогічних наук, професор,
Національний педагогічний університет
ім. М.П.Драгоманова
(м. Київ)

О.В.Ковальчук ,

викладач, Національний педагогічний
університет ім. М.П.Драгоманова
(м. Київ)

Alla Kapska,

Doctor of Pedagogics, professor,
National Pedagogical Dragomanov University
(Kyiv)

O.V.Kovalchuk,

lecturer,
National Pedagogical Dragomanov University
(Kyiv)

УДК 37.015.31:316.46

ДЕЯКІ ПІДХОДИ ДО ЗМІСТУ ДЕФІНІЦІЇ «ГУМАНІСТИЧНІ ЦІННОСТІ»**SOME APPROACHES TO THE CONTENT DEFINITION «HUMANISTIC VALUES»**

У статті розглядається формування гуманістичних цінностей в ретроспективі. Була зроблена спроба аналізу багатомірних думок вчених про поняття «гуманістичні цінності» і запропонованого на цій основі універсального визначення.

Ключові слова: основні гуманістичні цінності особистості.

The paper considers the formation of humanistic values in retrospect. An attempt was made to analyze multidimensional views of scholars on the concept of "humanistic values" and on this basis the proposed universal definition.

Keywords: The basic humanistic values of the individual.

В статье рассматривается формирование гуманистических ценностей в ретроспективе. Была сделана попытка анализа многомерных мнений ученых о понятии «гуманистические ценности» и предлагаемого на этой основе универсального определения.

Ключевые слова: основные гуманистические ценности личности.

Категорія «цінності» свого часу найбільш ґрунтовно була розроблена класичною німецькою філософією, зокрема І. Кантом. У контексті історії розуміння цінностей його позиція є важливою: він принципово розрізняв сфери пізнання, оцінки та цінностей, відповідно до гносеології, естетики та етики.

Цікавим у плані досліджуваної проблеми є визначення сутності цінностей у філософській концепції Г. Гегеля, побудованій на основі змістовного взаємозв'язку пізнання, оцінки і цінності (для їх синтезу він використав принцип доцільності, що дало змогу дійти висновку: внутрішньою підставою думки є цінність, що стала нормою і критерієм оцінки, але ще не виявляється безпосередньо); у праці Е. Дюркгейма, який пов'язав цінності з «колективними уявленнями», що становлять у сукупності «колективну свідомість»; екзистенційне тлумачення Ж.-П. Сартра - людини як основної цінності та мети буття; «Логічні дослідження» Е. Гуссерля, де він створює модель свідомості, яка орієнтована на культурні цінності; а також праці «розуміючої психології» В. Дільтея; «Сутінки Європи» О. Шпенглера; «Філософія здивування» Т. Парсонса та погляди інших дослідників).

У вітчизняних наукових дослідженнях проблема цінностей стала предметом ґрунтовного вивчення в другій половині ХХ ст., починаючи з 60-х років філософи розпочали аналіз ціннісних дефініцій у руслі марксистсько-ленінської теорії. Аксиологічну тематику інтенсивно розглядали в рамках соціальної філософії, культурології, етики та естетики - специфіки духовного світу особистості, її ціннісних орієнтацій та регуляції поведінки й діяльності (у працях С. Анісімова, Л. Архангельського, Л.Буєвої, Г. Головних Д. Дубровського, А. Здравомислова, Л. Когана, А. Москаленко, Л. Мухіної, І. Нарського, В.Сержантова, Л. Столовича, А. Яценко та інших).

Згідно з діяльним підходом 70-80-х років ХХ століття у радянській дослідницькій літературі утвердилась теза про перетворення об'єкта на цінність у процесі практичної діяльності людини: цінність не виводиться із

сфери існування об'єкта як такого, а виражає «суб'єктивність об'єкта», тобто річ цінна настільки, наскільки вона залучена до процесу освоєння і перетворення дійсності (Ю. Вишневський, О. Дробницький, Е. Ільєнков, М. Каган, В.Тугаринов та ін.). Було визначено категоріальний апарат теорії цінностей, який включає поняття «цінність», «ціннісне», «ціннісне ставлення», «ціннісна орієнтація», зокрема у дослідженнях і працях С. Анісімова, Л. Буєвої, І.Зязюна, М. Кагана та ін.

Так, В. Тугарінов вказує, що цінності - це ті явища природи і суспільства, які є благами життя і культури людей певного суспільства чи класу: дійсність, мета або ідеал. Н.Ліфарьова визначає цінності «як загальні норми та принципи, що визначають спрямованість людських вчинків і здатні задовольняти людські потреби».

До того ж цінність, на думку російських психологів (В. Барцалкіна, М.Каневської, Е. Музе, Н. Непомнящої, О. Пахомова, С. Рубцова), є «процесом суб'єктивізації» елементів зовнішнього середовища, що надає їй певний сенс; «ціннісне для однієї людини, необов'язково є цінне для іншої, причому у той чи інший момент часу. Цінності, що викликають позитивні емоції, закріплюються і формують самосвідомість та уявлення про своє «Я» [8, с. 78].

Розглядаючи позицію вчених щодо поняття «цінності», ми виявили, що особистість засвоює цінності свого оточення, перетворює їх на ціннісні орієнтації, мотивації власної діяльності. Ціннісні орієнтації, сформовані на рівні переконань, адекватно проявляються в реальній поведінці й діяльності людини. Наявність усталених ціннісних орієнтацій свідчить про зрілість людини як особистості. Отже, цінності - це «ядро» особистості, найважливіший структурний компонент, що характеризує не тільки саму мету її діяльності, але й її життєву позицію, основний зміст її діяльності, суспільний ідеал, до якого вона прагне.

Зокрема, вітчизняний науковець О. Киричук розглядає цінності як загальнолюдські і основним складником системи загальнолюдських цінностей визначає морально-етичний компонент, що включає: а) цінність людського життя, його недоторканість, повагу до людини; б) ідеали свободи, справедливості, честі, совісті і правдивості; в) милосердя та доброту [5].

Становлення системи загальнолюдських цінностей пов'язано ще з іменами французьких матеріалістів XVIII століття: Гельвеція, Гольбаха, Дідро, Ламетрі. Термін «загальнолюдські цінності» вони не використовували, але своїми працями започаткували гуманістичний світогляд з найвищою цінністю – людиною та її щастям (зокрема, у творах: Ламетрі «Людина-машина», Дідро «Розмова Д'Аламбера й Дідро», «Філософські думки», Гольбаха «Сили природи», Гельвеція «Про розум», «Про людину»). Біля витоків філософської культури епохи Відродження стоїть ім'я Данте Аліґ'єрі.

Без сумніву, загальнолюдські цінності орієнтуються на ідеали моралі: справедливості, гуманізму, рівності, тобто на ставлення до людини як до вищої цінності, при цьому особлива увага звертається на оцінку її вчинків, поведінки з позиції добра і справедливості, на протистояння злу, за певне самообмеження заради блага інших, причому свідомо, добровільно. Усі ці характеристики задають і формують критерії оцінки, духовність, культуру, а сама мораль стає цінносно-смісловим ядром формування особистості, надає цьому процесу гуманістичного змісту.

Моральність і духовність є важливими, базисними характеристиками особистості. Моральність – це сукупність загальних принципів поведінки людей у стосунках один до одного і суспільства. Разом вони становлять основу особистості, де духовність – вектор її руху (самовиховання, самоосвіта, саморозвиток), вона є основою моральності. Отже, прагнення особистості до вибраних цілей, ціннісна характеристика її свідомості – це духовність [1].

Моральне виховання зростаючого покоління в Україні здійснюється на національному ґрунті шляхом засвоєння національних норм і традицій, багатой духовної культури народу, тих моральних норм і якостей, які є регуляторами взаємин у суспільстві, узгодження дій і вчинків людей. Такими моральними нормами є, насамперед, гуманізм і демократія, що виявляються в ідеалі вільної людини, здатної до чесною співпраці, з високорозвиненим почуттям власної гідності і такої ж поваги до гідності іншої людини; любов до батьків, до Вітчизни, до рідної мови; правдивість і справедливість, працьовитість і скромність; готовність захищати слабших, турбуватися про молодших, зокрема дітей, шляхетне ставлення до дівчини, жінки, матері, бабусі; уміння скрізь і всюди діяти благородно, шляхетно, виявляти інші чесноти. Норми і принципи моралі, моральні ідеали, почуття становлять систему моралі, яка визначає життєву позицію індивіда (чи певної соціальної спільності), орієнтує у світі цінностей.

І. Бех справедливо зауважує: «Особливе місце в ієрархії цінностей людини займають гуманістичні цінності, що характеризують індивідуальну культуру особистості та рівень її вихованості: добро, любов, патріотизм, справедливість, милосердя, відповідальність, совість тощо... ці категорії взаємопов'язані між собою, взаємодоповнюють та взаємопроникають одна в одну. І хоча у кожної людини існує своя система цінностей та ціннісних орієнтацій, саме за допомогою гуманістичних цінностей забезпечується оволодіння нормами і правилами взаємодії з оточуючими людьми» [2, с. 92 - 94].

У сучасній вітчизняній науці проблемою вивчення загальнолюдських, моральних, гуманістичних цінностей займалися І. Бех, М.Боришевський, О. Вишневський, Г. Жирська, І.Зязюн, В. Киричок, О. Лавроненко, О. Матвієнко, О. Сухомлинська та інші науковці.

Аналіз їхніх праць дозволяє виявити різні, інколи суперечливі, підходи до поняття «гуманістичні цінності». Зокрема, А. Лейчук вважає, що не слід отожднювати поняття «гуманістичні цінності» і «загальнолюдські цінності», оскільки гуманістичні цінності - це цінності, спрямовані на іншу людину, вони реалізуються заради іншого. А моральні – спрямовані більше на саму людину, на її внутрішній духовний світ [6].

У цьому плані близькою є позиція О. Матвієнко: «Цінності, об'єктом і суб'єктом яких є представники людського суспільства, відносяться до моральних. Вони виступають гуманістичними цінностями, якщо їхній зміст наповнений цінностями етики добра і справедливості, гуманізму, усвідомлюється індивідом суб'єктивно, а інша людина стає об'єктом його ціннісного ставлення» [7, с. 31].

Гуманістичні цінності як «позитивне діяльнісно-активне ставлення до людини, яке засноване на визнанні людського життя, усвідомленні його недоторканості, визнання життя головною цінністю», розглядає дослідник В.Киричок. Далі він акцентує: «...відповідно таке ставлення проявляється в постійному дотриманні гуманістичних норм та принципів, в альтруїстичному характері почуттів та переживань. Воно закріплюється у відповідних вчинках, діях, поведінці людей, у протидії жорстокості, злу, несправедливості, критичному ставленні до своїх чеснот та недоліків і на цій основі – самовдосконаленні».

Не можна обминути позицію О. Лавроненко, яка визначає гуманістичні цінності як психологічні особливості, систему світоглядних орієнтацій, що відображають ставлення до іншої людини, до самого себе, суспільства та природного довкілля як до найвищої цінності, здатність здійснювати вибір добра на протигагу злу та систематично здійснювати гуманістичну діяльність.

Проте, як зазначає О. Норов, гуманістичними можна назвати тільки ті цінності та ціннісні орієнтації, що позбавлені прагматизму: «Вони складають цілісну систему, мають різні об'єкти спрямування: спрямування на конкретну людину; на конкретну групу; на тип людей; на людину як таку тощо. Перші два діють у сфері реального, тобто спрямовані на конкретну людину, групу людей (певні групи людей об'єднані певною професійною, соціальною, світоглядною та іншими ознаками), інші – у сфері абстрактного».

Педагог-дослідник О. Вишневський вважає надійною основою побудови сучасної системи виховання - виховання та прищеплення вічних, абсолютних ідеалів: доброти, чесності, милосердя, ширості тощо. Особливістю виховної системи О. Вишневського є набуття людиною гуманістичних цінностей через єднання з Богом.

Не можна не звернути увагу на той факт, що формування гуманістичних цінностей здійснюється за допомогою різних засобів впливу. Так, наприклад, Г.Тарасенко, вважає, що головним чинником формування гуманістичних цінностей є бережливе ставлення до природи. «Гуманістичне виховання нових поколінь можливе лише за умови глибокого і різнобічного осягнення ними суті природи» [9, с. 4].

Загалом у сучасному трактуванні гуманізму акцент робиться на цілісне, універсальне становлення людської особистості. Ця універсальність усвідомлюється як всебічний і гармонійний розвиток її інтелектуальних, морально-духовних, естетичних потенцій.

Проте зрозуміло, що поняття «гармонійний, всебічний розвиток особистості» нині наповнюється зовсім іншим змістом, аніж у минулі часи. З розвитком людського суспільства спектр складових напрямів виховного впливу значно розширився і механічне перенесення «просвітницького» ідеалу в сучасні умови розвитку інформаційного суспільства спрямовує проблему всебічного розвитку особи до сфери суто теоретичних прогнозів майбутнього, не розкриваючи при цьому, як досягти розв'язання цієї проблеми тепер.

Здійснивши аналіз низки наукових праць з досліджуваної проблеми, ми дійшли висновку, що особливостями гуманістичних цінностей є визнання іншої людини як найвищої цінності та здатність «творити добро» не заради себе, а заради іншої людини, яка цього потребує. Тому, виходячи із завдань нашого дослідження, до основних гуманістичних цінностей відносимо такі вічні цінності, як добро, любов, справедливість, совість, відповідальність, честь і гідність, співчуття, милосердя тощо. Розкриємо суть основних із них.

Важливою гуманістичною цінністю є справедливість. Справедливість як категорія етики і поняття моральної свідомості втілюється в почуттях і уявленнях (поняттях) обов'язку, відповідальності тощо. Справедливість як один із принципів, що регулює взаємини між людьми, розглядається крізь призму обміну та взаємообміну соціальними цінностями, де соціальні цінності розуміються в найширшому сенсі - як свобода, рівність, повага інтересів інших тощо. Проте поняття справедливості відображає не тільки взаємини людей. Справедливість як системна якість сприяє загальному благу, що передбачає збереження та захист інтересів усього суспільства [3].

Принцип справедливості конкретизується в моральних заповідях: «не вбий, не вкради, не порушуй чужих прав». Ці принципи актуалізуються в етичних нормах і правилах етикету.

Науковці М. Панов, О. Стасевська виокремлюють такі критерії, відповідно до яких виробляються уявлення про справедливість: 1) рівність, спрямована на збереження цілого (однаковий обмін моральними якостями); 2) оцінка індивідуального внеску кожного в збільшення суспільного багатства (у зміцненні могутності цілого); 3) захист індивідуальності - гарантії основних прав людини; 4) умови для затвердження індивідуальності – можливості для самореалізації, що надаються суспільством [9].

Добро — це найвища, абсолютна вселюдська цінність, причетність до якої наповнює життя людини сенсом, воно стає самоцінним, а не слугує засобом для досягнення інших цілей; уявлення про добро перебуває в органічному взаємозв'язку з ідеалом суспільства й особистості.

Справжнє добро як гуманістична цінність - це те, що є добром для всіх: як для цілого людства, так і для кожного індивіда. Зрозуміло, таке добро дуже абстрактне у світі, де зіштовхуються потреби, бажання і думки. Моральна людина приборкує свої егоїстичні бажання, вона у певному розумінні жертвує задоволенням власних примх, амбіцій і бажань, наслідуючи благу соціокультурного цілого. Для загального добра нерідко треба відступитися від свого маленького добра, від своєї корисливої цілі, добровільно принести їх у жертву інтересам інших і цим допомогти людству гармонізувати соціальні та моральні відносини.

Зміст поняття «добра» включає:

- а) людську якість добро, тобто доброту, що проявляється милосердям, чуйністю, співпереживанням;
- б) добро, що сприяє подоланню відособленості, роз'єднаності, відчуження між людьми і встановленню взаєморозуміння, злагоди, людяності у взаєминах між ними;
- в) добро, що передбачає пожертву власних потреб заради потреб інших, у цьому, власне кажучи, і проявляється гуманістичне підґрунтя добра як ціннісної категорії.

Таким чином, у категорії добра втілюються уявлення людей про найбільш позитивне у сфері моралі, про те, що сприяє моральному ідеалу.

Розглядаючи гуманістичні цінності, не можна не зупинитися на такій вічній цінності, як любов. На думку багатьох просвітителів різних епох, любов якнайкраще відображає зміст гуманності і гуманістичних цінностей.

Любов – це морально-етичне почуття, що виражається у безкорисному прагненні, потребі і готовності до самовіддачі.

Американський дослідник Д. Елкінз стверджує, що «любов – це наймогутніший зцілювач пораненої душі; у терапевтичному відношенні любов знаходить вияв у таких чинниках, як емпатія, турбота, теплота, повага, чесність, нарешті – безумовне прийняття іншої людини. Ці чинники... уможливають контакт між душами і забезпечують зцілення, бо заспокоюють і живлять душу» [3, с. 116]. Емпатія, турбота, теплота як складники любові є не чим іншим, як провідними гуманістичними цінностями.

Е. Фромм розкриває любов як одну з найважливіших потреб у спілкуванні та міжіндивідуальних зв'язках. Звідси – сутність людини виражається в її «справжніх потребах», потребі любити ближнього. Саме тому природа людини гуманна і передбачає прояв гуманістичних цінностей у любові.

Таким чином, «любов» характеризується як позитивне ставлення до об'єкта, стає центром життєвих потреб та інтересів суб'єкта. І тому любов якщо не визначає, то принаймні зумовлює систему ціннісних орієнтацій людини, забезпечує процес усвідомлення іншої людини як найвищої цінності.

Совість є відображенням нашого «я». Вона уособлює суть власного морального досвіду. Гуманістична совість протестує проти утистки, приниження, проти тих, хто прагне свідомо чи несвідомо занизити самоцінність і обмежити самостійність. Совість – це здатність до активної самосвідомості, самооцінки особистого ставлення до оточуючого, чинним у суспільстві моральним нормам. Це усвідомлення і почуття моральної відповідальності за свою поведінку, яке слугує керівництвом у виборі вчинків і джерелом такої лінії життєвої поведінки, яка характеризується цілісністю і стійкістю.

Гуманістична етика розглядає совість у широкому контексті людських стосунків, установлюючи її органічний зв'язок з поняттям обов'язку і відповідальності. Взаємозв'язок совісті і обов'язку досить складний. З одного боку, вони утворюють єдиний морально-психологічний механізм регуляції поведінки особистості, у якому совість виступає як основа для виконання обов'язку. З іншого, – між совістю і обов'язком можуть виникати конфлікти, породжені зазвичай неспівпаданням цілей і інтересів особистості і суспільства. Питання про правоту совісті і обов'язку залежить від обставин, від правильного чи неправильного розуміння обов'язку.

У гуманістичній етиці розвинуте почуття совісті виражається в здатності до самокритичної оцінки фактів і особистої ролі в тій чи іншій дії, у здатності співвідносити цю дію із загальнолюдським та індивідуальним розумінням добра і зла і в переживанні з цього приводу. Е.Фромм відзначив: «є голос, який наказує нам виконати наш обов'язок; і є голос, який говорить нас любити і прощати інших людей і самих себе».

Таким чином, у більшості визначень однією з головних ознак гуманістичних цінностей є ставлення до іншої людини та природи, в основі якого лежить безкорислива допомога, любов, здатність здійснювати вибір добра на протипагу злу.

Виходячи із багатоаспектних визначень поняття «гуманістичні цінності», ми запропонували власне визначення. Отже, гуманістичні цінності – це система світоглядних орієнтацій особистості, що характеризується системою уявлень, переконань, норм та принципів суспільно схвальної поведінки, головними категоріями яких є любов, справедливість, совість, відповідальність, честь і гідність, співчуття, милосердя, турбота, теплота, повага, терпимість і толерантність до поглядів інших людей, співчуття, співпереживання, своєчасна допомога, доброзичливість тощо.

1. Анисимов С. Ф. Мораль и поведение /С.Ф.Анисимов. – М. : Мысль, 1999. – 142 с.
2. Бех І. Д. Духовні цінності в розвитку особистості / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1. – С. 124 – 129.
3. Елкінз Д. Психотерапія і духовність: на шляху до теорії душі // Гуманістична психологія: Антологія в 3-х т. Т. 3 / За ред. Проф. Р. Трача і Г. Балла. – К., 2005. – 459 с.
4. Етика: Навч. Посіб. / В. О. Лозовой, М. І. Панов, О. А. Стасевська та ін.; За ред. проф. В.О. Лозового. — К.: Юрінком Інтер, 2002. – 224 с.
5. Киричук О. В. Ментальність: сутність, функції, генеза /О.В.Киричук // Тези доповідей. Конференція: Духовність. Ментальність. Саморозвиток особистості. - Київ-Луцьк, 1994. - Ч. 1. - С. 11.
6. Лейчук А.О. Формування ціннісних основ гуманістичної позиції майбутніх педагогів /А.О.Лейчук // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. – Зб. наук. пр. – Київ-Житомир: Вид-во Волинь, 2003. – Кн. 2. – 368 с.
7. Матвієнко О. В. Моральне виховання молодших школярів у позаурочній та позашкільній діяльності: Дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. — К., 1999. — 232 с.
8. Непомнящая Н. И., Каневская М. Е., Пахомова О. Н., Барцалкина В. В., Рубцова С. Н., Музе Э. Н. Ценностность как центральный компонент психологической структуры личности // Вопросы психологии. - 1980.
9. Тарасенко Г. Учителське слово як екологізм дитячого світовідчуття /Г.Тарасенко// Почат. шк. – 1997. – № 6. – С. 1–6.
10. Тофтул М. Г. Етика. Навчальний посібник /М.Г.Тофтул. – К.: Видавничий центр «Академія», 2005.